

TIL VA MADANIYAT

ISSN 2181-922X

UZBEKISTAN

LANGUAGE & CULTURE

O'ZBEKISTON

2024 Vol. 2

www.navoiy-uni.uz
www.uzlc.navoiy-uni.uz

ISSN 2181-922X

O'ZBEKISTON:

TIL VA MADANIYAT

UZBEKISTAN:

LANGUAGE AND CULTURE

2024 Vol. 2

www.navoiy-uni.uz

www.uzlc.navoiy-uni.uz

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Bosh muharrir: Shuhrat Sirojiddinov

Bosh muharrir o'rinbosari: Nodir Jo'raqo'ziyev

Mas'ul kotib: Ozoda Tojiboyeva

Tahrir kengashi

Hamidulla Dadaboyev, Mustafo Bafoyev, Samixon Ashirboyev, Shodmon Vohidov (Tojikiston), Qozoqboy Yo'ldoshev, Farxod Maqsudov, Adham Ashirov, Zohidjon Islomov, Bahodir Karimov, Almaz Ūlvi (Ozarbayjon), Shamsiddin Kamoliddin, Roza Niyozmetova, Aftondil Erkinov, Uzoq Jo'raqulov, Sulton Normamatov, Dilnavoz Yusupova, Dilorom Ashurova, Nozliya Normurodova, Odinaxon Jamoldinova, Ziyoda Teshaboyeva.

Tahrir hay'ati

Nazef Shahrani (AQSH)	Abdulaziz Mansur (O'zbekiston)
Elizabethta Ragagnin (Italiya)	Timur Xo'jao'g'li (AQSH)
Ahmadali Asqarov (O'zbekiston)	Tanju Seyhan (Turkiya)
Isa Habibbeyli (Ozarbayjon)	Xisao Komatsu (Yaponiya)
Akmal Nur (O'zbekiston)	Alizoda Saidumar (Tojikiston)
Akrom Habibullayev (AQSH)	Nikolas Kantovas (Buyuk Britaniya)
Bahtiyar Aslan (Turkiya)	Akmal Saidov (O'zbekiston)
Emek Ūşenmez (Turkiya)	Mark Toutant (Fransiya)

"O'zbekiston: til va madaniyat" jurnali – lingvistika, tarix, adabiyot, tarjimashunoslik, san'at, etnografiya, falsafa, antropologiya va ijtimoiy tadqiqotlarni o'rganish kabi sohalarni qamrab olgan akademik jurnal.

Jurnal bir yilda to'rt marta chop etiladi.

Jurnalning maqsadi – ko'rsatilgan sohalarga oid dolzarb mavzulardagi bahs-munozaraga undaydigan, yangi, innovatsion g'oyalarga boy, o'z konsepsiyasiga ega bo'lgan tadqiqotlarni nashr etishdir.

Ingliz, rus va o'zbek tillaridagi, shuningdek, boshqa turkiy tillarda yozilgan maqolalar qabul qilinadi. Iqtisodiy tahlillar hamda siyosatga oid maqolalar e'lon qilinmaydi.

Jurnalda kitoblarga yozilgan taqrizlar, adabiyotlar sharhi, konferensiyalar hisobotlari va tadqiqot loyihalari natijalari ham e'lon qilinadi. Mualliflar fikri tahririyat nuqtayi nazaridan farq qilishi mumkin.

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

O'zbekiston, Toshkent, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi, 103.

Email: uzlangcult@gmail.com
Website: www.uzlc.navoiy-uni.uz

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature

Editor-in-Chief: Shuhrat Sirojiddinov

Deputy Editor in Chief: Nodir Jurakuziev

Executive secretary: Ozoda Tajibaeva

Editorial board

Hamidulla Dadaboev, Mustafo Bafoev, Samikhan Ashirboev, Shodmon Vohidov (Tajikistan), Qozoqboy Yuldashev, Farhad Maksudov, Adham Ashirov, Zohidjon Islomov, Bahodir Karimov, Almaz Ülvi (Azerbaijan), Shamsiddin Kamoliddin, Roza Niyozmetova, Aftondil Erkinov, Uzoq Jurakulov, Sulton Normamatov, Dilnavoz Yusupova, Dilorom Ashurova, Nozliya Normurodova, Odinakhan Jamoldinova, Ziyoda Teshabaeva.

Editorial Committee

Nazif Shahrani (USA)	Abdulaziz Mansur (Uzbekistan)
Elisabetta Ragagnin (Italy)	Timur Kozhaoglu (USA)
Ahmadali Asqarov (Uzbekistan)	Tanju Seyhan (Turkey)
Isa Habibbeyli (Azerbaijan)	Hisao Komatsu (Japan)
Akmal Nur (Uzbekistan)	Alizoda Saidumar (Tajikistan)
Akrom Habibullaev (USA)	Nicholas Kontovas (Great Britain)
Bahtiyar Aslan (Turkey)	Akmal Saidov (Uzbekistan)
Emek Üşenmez (Turkey)	Marc Toutant (France)

“Uzbekistan: Language and Culture” is an academic journal that publishes works in the field of linguistics, history, literature, translation studies, arts, ethnography, philosophy, anthropology and social studies.

The journal is published four times a year.

The purpose of the journal is to publish the results of the latest research that are rich in new, innovative ideas and has its own concept, which stimulates debate on topical issues in these areas.

The language of articles can be English, Russian and Uzbek. Other Turkic languages are also welcome. We do not publish economic analyses or political articles.

In addition to research articles, the journal announces book and literary work reviews, conference reports and research project results.

The authors' ideas may differ from those of the editors'.

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature.

103, Yusuf Khos Hojib, Yakkasaray, Tashkent, Uzbekistan.

Email: uzlangcult@gmail.com

Website: www.uzlc.navoiy-uni.uz

MUNDARIJA

Lingvistika

Samixon Ashirboyev, Janat Aymuhambet

Turkiy til strukturasi mahalliy ziyolilar talqinida.....6

Munavvara Qurbonova

Bolalar nutqiga xos illokutiv aktlarning semantik tasnifi.....18

Gulnoraxon Niyazova

Detektiv fantastikadagi pragmatik moslashuv.....32

Afag Gemberova, Gulgun Huseynli

Tilshunoslikda yangi fundamental tushuncha:

“Dunyoning til manzarasi.....56

Jumanazar O‘rozov

Sud-tergov jarayoni bilan bog‘liq yozma matnlarning identifikatsion lingvistik belgilari xususida.....68

Sanjar Islomov

Milliy va anglosakson ilmiy kontekstlarida lingvokulturologiya.....83

Kamaraddin Davletov

Olamning hissiy-konseptual manzarasi, hissiyotlar va qo‘rquv konsepti.....106

Adabiyotshunoslik

Shahlo Hojiyeva

Sharq-u G‘arb ma‘rifatchilik adabiyotining uyg‘unligi va o‘ziga xosligi.....120

Oynisa Hojiyeva

Özbek – Türk Atasözlerinin Karşılaştırmalı Analizi.....138

CONTENT

Linguistics

Samikhan Ashirbaev, Janat Aymuhambet

Turkish Language Structure in the Interpretation of Local Intellectuals.6

Munavvara Kurbonova

Semantic classification of Illocutionary acts Characteristic of

Children's.....18

Gulnorakhon Niyazova

Pragmatic Adaptation in Detective Fiction.....32

Afag Gemberova, Gulgun Huseynli

A new Fundamental Concept in linguistics: "Language

Landscape of the World".....56

Jumanazar Urozov

On the identification Marks of Manuscript Texts Relating to the

Judicial Process.....68

Sanjar Islomov

Linguoculturology in National and Anglo-Saxon scientific contexts.

Comparative analysis.....83

Kamaraddin Davletov

Emotional-conceptual picture of the world, emotions and the

Concept of Fear.....106

Literature

Shahlo Hojiyeva

The Harmony and Uniqueness of the Literature of the East-West

Enlightenment.....120

Oynisa Hojjeva

Comparative Analysis of Uzbek – Turkish Proverbs.....138

Bolalar nutqiga xos illokutiv aktlarning semantik tasnifi

Munavvara Qurbonova¹

Abstrakt

Maqolada “nutqiy akt” tushunchasining pragmatik mohiyati yoritilgan. Nutqiy aktning zaruriy komponentlari qayd etilgan. Muloqot jarayonida nutqiy aktning qaysi turidan foydalanish soʻzlovchining kommunikativ maqsadiga bogʻliq boʻlsa-da, insonning ruhiy-emotsional holati, gender xususiyati, yosh jihati kabilar ham nutqiy akt turining tanlanishiga jiddiy taʼsir koʻrsatishi, bu holat ayniqsa, bolalar nutqiy faoliyatida yorqin namoyon boʻlishi haqida toʻxtalib oʻtilgan. Unda bolalar kommunikativ faoliyatida illokutsiyaning yuzaga kelish sabablari izohlangan. Ular nutqiga oid illokutiv aktlar semantik xususiyatlariga koʻra tasniflangan. Bolalar muloqotida nutqiy aktning bir qator mazmuniy turlari qoʻllanilishi, ular tomonidan hosil qilingan nutqiy aktlarning har bir mazmuniy turi oʻziga xos sintaktik strukturaga ega boʻlishi, ayrim akt koʻrinishlari, hatto, maxsus leksik-semantik qatlamiga egaligi bilan ajralib turishi, illokutsiya kuchi nutq egasining axborotni bayon qilish usuli, taktikasi bilan bogʻliq boʻlishi, bolalarda ham muayyan axborotni bayon qilishning oʻziga xos usullari mavjudligi, ular tomonidan kommunikativ niyatning yashirin ifodalanishi xususida soʻz yuritilgan.

Kalit soʻzlar: *illokutsiya, nutqiy akt, nutqiy xulq, nutqiy harakat, nutqiy vaziyat, bolalar nutqi, kommunikativ maqsad, kommunikativ faoliyat, pragmatik lingvistik, presuppozitsiya.*

Kirish

Tilshunoslik fani taraqqiyotining soʻnggi bosqichida lisoniy birliklarni undan foydalanuvchi shaxs omili bilan bogʻliq holda oʻrganish tendensiyasi markaziy oʻringa chiqdi. Bu yondashuvda lingvistik hodisalarni til egalarining borliqni idrok etishi, olam haqidagi tasavvurlari va uni tilda aks ettirishi, lisoniy

¹ Qurbonova Munavvara Abdujabborovna – professor, filologiya fanlari doktori, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat oʻzbek tili va adabiyoti universiteti.

E-mail: munavvara2013@yandex.ru

ORCID ID: 0000-0002-3899-232X

Iqtibos uchun: Qurbonova, M.A. 2024. “Bolalar nutqiga xos illokutiv aktlarning semantik tasnifi”. *Oʻzbekiston: til va madaniyat 2*: 18 – 31.

tafakkuri, til ko'nikmasi, nutqiy faoliyati, nutq obyektini haqidagi bilimlari, ruhiyati, voqelikka munosabati, kasb-kori, yoshi, gender belgisi, hududiy xosligi, jismoniy holati singari nolisoniy omillar bilan bog'liq holda o'rganishga jiddiy e'tibor qaratila boshlandi. Bunda ayniqsa, nutqiy akt turlari hamda ularning ifodalanish usullari tadqiqi masalasi alohida diqqatga sazovohdir.

Nutqiy akt jamiyat a'zolari tomonidan qabul qilinib, nutqiy xulq qoidalariga muvofiq tarzda amalga oshiriladigan, muayyan maqsadga yo'naltirilgan nutqiy harakat hisoblanadi. Nutqiy akt jamiyat hayotida turli ijtimoiy rollarni bajaruvchi so'zlovchi va tinglovchidan iborat muloqot ishtirokchilarini taqozo etadi, ularning til bilimi va ko'nikmalariga asoslanadi. Nutqiy aktning amal qilishi uchun shaxs omilidan tashqari nutq vaziyati, nutq obyektini (nutqiy aktga asos bo'lgan voqelik fragmenti) kabilar ham zaruriy omil sifatida ishtirok etadi. Nutqiy akt turlari umumiy mazmuniy guruhlarga birlashsa-da, turli sotsial guruhlarda bir-biridan farqlanadi, hatto jamiyat a'zolarining har biri uchun individual xususiyatlarga ega bo'la oladi.

M. Hakimov nutqiy aktida umumiy holda quyidagi komponentlar ishtirok etishini qayd etadi: so'zlovchi, tinglovchi, nutq obyektini – faktik material hamda nutqiy vaziyat. [Hakimov 2001, 108] Nazarimizda, nutqiy aktning amal qilishi uchun zarur bo'lgan komponentlar qatoriga nutq ishtirokchilarining umumiy til bilimi va til ko'nikmasini ham kiritish lozim.

Nutqiy akt so'zlovchining muayyan kommunikativ maqsadiga bo'ysundirilgani bois uning turli ko'rinishlari farqlanadi. Xususan, buyruqni ifoda etuvchi nutq ko'rinishi buyruq nutqiy aktini, so'roqni ifoda etuvchi nutq parchasi so'roq nutqiy aktini, istakni ifodalovchi nutq ko'rinishi istak nutqiy aktini hosil qiladi. Manbalarda nutqiy aktning xabar qilish, istakni bayon etishga qaratilgan nutqiy akt, majburiyat akti, ijtimoiy etiket ko'rinishlari, emotsionallikni ifodalovchi aktlar, ma'qullovchi, taqiqlovchi, nutqni to'xtatuvchi akt kabi turlari qayd etiladi.

J.Ostin tasnifida nutqiy aktning lokutiv, illokutiv, perlokutiv kabi turlari ajratilgan [Ostin 1986, 83-91]. J. Serl esa nutqiy aktning quyidagi turlarini farqlagan: talaffuz akti, referensiya va predikatsiyani yuzaga chiqaruvchi propozitsional akt, so'zlovchi maqsadini namoyish etuvchi illokutiv akt. J. Serl asosiy e'tiborini illokutiv aktini o'rganishga qaratgan [Serl 1986, 51-69].

Nutqiy akt nazariyasida J. Ostin tomonidan kiritilgan illokutiv akt kuchi va u asosidagi illokutiv akt turlarining tasnifi masalasi

ham markaziy o'rinni egallaydi. J.Ostin performativ fe'llarga asoslangan holda illokutiv aktning *verdiktivlar, ekzersitivlar, komissivlar, bexabitivlar, ekspozitivlar* kabi turlarini ajratgan. J. Serl J.Ostindan farqli tarzda illokutiv akti tasniflashda fe'llarga emas, aktning o'ziga asoslangan va illokutiv aktning 12 mezon asosidagi quyidagi turlarini farqlagan: *reprezentativlar, direktivlar, komissivlar, ekspressivlar, deklarativlar* [Serl 1986, 170-194]. J. Ostin va J. Serl tomonidan ajratilgan nutqiy akt turlarining har biri manbalarda yetarlicha sharhlangan va ularga munosabat bildirilgan [Gongalo 2011, 45-49].

Muloqot jarayonida nutqiy aktning qaysi turidan foydalanish so'zlovchining kommunikativ maqsadiga bog'liq bo'lsa-da, insonning psixologik-emotsional holati, gender xususiyati, yoshi kabilar ham nutqiy akt turining tanlanishiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Bu holat, ayniqsa, bolalar nutqiy faoliyatida yaqqol ko'zga tashlanadi. Masalan, maktabgacha yoshdagi bolalar ko'proq so'roqni ifoda etuvchi nutqiy akt shakllaridan foydalanadilar. Bu holat ularning tashqi olamni bilishga o'ta qiziquvchanliklari bilan bog'liq. Xususan, uch yoshli bolalarda nutqiy muloqotning asosiy qismi so'roq aktlaridan tashkil topadi.

Nutqiy aktning axborot almashinuv doirasi

Nutqiy akt axborot almashinuv doirasida amal qiladi va muloqotning verbal birligi sanaladi. Muloqot jarayonida nutq ishtirokchilari turli nutqiy aktlardan foydalangan holda nutqiy faoliyatni amalga oshiradilar.

Nutqiy aktning og'zaki shaklida akti talaffuz qilish va uni bir vaqtda eshitib idrok etish jarayonlari amal qiladi, yozma shakli esa akti yozma bayon qilish va uni o'qib idrok etish jarayonlarini qamrab oladi. Nutqiy aktning yozma turida so'zlovchi va tinglovchining kommunikativ harakati vaqt va makonda farqlanadi. Agar nutq ishtirokchilari umumiy til bilimiga (hatto, imo-ishora tiliga) ega bo'lmasalar, nutqiy akt nafaqat tomonlarga tushunarsiz, balki uning amalga oshishi dargumon bo'lib qoladi.

Ayrim tilshunoslar nutqiy aktda ko'zlangan maqsadning ikki turini farqlaydilar: boshlang'ich maqsad va natijaviy maqsad [Pochepsov 1986, 75].

Boshlang'ich maqsad gapning semantik-struktur tuzilishiga mos tarzda voqelanadi, natijaviy maqsadga sintaktik struktura bilan bog'liq bo'lmagan holda anglashiluvchi maqsad sifatida qaraladi. "*Kitobimni qaytar!*" tuzilmasida boshlang'ich intensiya

soʻzsiz, buyruq, talab qilishdir. Ammo natijaviy maqsad harakatlari, birinchidan, son jihatidan koʻp, ikkinchidan, ular uchun gapning struktur-semantik tuzilishi hech qanday ahamiyatga ega emas. Natijaviy intensionning shakllanishi gaplarning nafaqat maʼno xususiyatlari, balki ularning faollashuv muhiti, nutq konteksti bilan ham bogʻliqdir. Boshqacha aytganda, natijaviy maqsad akti, lisoniy harakatlar bilan bir qatorda, nolisoniy harakatlarni ham qamrab oladi”. [Safarov 2008, 75] Nazarimizda, natijaviy maqsadning muayyan nutqiy akt orqali anglanishi inobatga olinsa, uni ayni nutqiy akt semantik-sintaktik strukturasi bilan bogʻlash maqsadga muvofiq.

Nutqiy aktni hosil qiluvchi sintaktik qurilmalar

Nutqiy akt qaysi jihatdan tasniflanmasin va qanday turlarga ajratilmasin, uning har bir turi oʻziga xos sintaktik strukturaga ega boʻladi. Nutqiy aktni hosil qiluvchi sintaktik qurilmalar ham semantik, ham mantiqan bir-biri bilan oʻzaro bogʻlanadi. Nutqiy aktning sintaktik strukturasi sintaksisning tahlil obyekti boʻlsa, uning shakllanish bosqichlari, kommunikativ maqsadga boʻysundirilishi, voqelanishida muhim oʻrin tutuvchi ijtimoiy muhit, muloqot vaziyati, nutq egalarining til koʻnikmalari kabilar pragmatiklikning tadqiq obyektlari hisoblanadi.

Tilshunoslikda nutqiy aktni bayon etishning bevosita va bilvosita turlari ham farqlanadi. Soʻzlovchi muloqot jarayonida oʻz maqsadidan kelib chiqqan holda nutqiy aktning yo bevosita, yo bilvosita turidan foydalanadi. Muayyan nutqiy akt uni ifodalashga xoslangan sintaktik struktura orqali bayon etilganda nutqiy aktning bevosita ifodalanishi amal qiladi. Masalan, soʻroq gap shaklidagi sintaktik qurilmalar orqali soʻroqni ifoda etuvchi axborotning yoki darak gap orqali xabarning ifoda etilishi bevosita ifodalanish sanaladi. Muayyan nutqiy aktni uni ifodalashga xoslanmagan sintaktik struktura orqali bayon etishda esa bilvositalik sodir boʻladi. Bunda ikki xil holat kuzatiladi: a) sintaktik strukturaning birlamchi maʼnosi saqlanib qoladi, unga qoʻshimcha sintaktik maʼno yuklanadi. Boshqacha aytganda, ayni sintaktik struktura orqali u ifodalashga xoslangan axborot va qoʻshimcha axborot bayon etiladi. Bunda ayni sintaktik strukturaning semantik koʻlami kengayadi; b) sintaktik strukturaning birlamchi maʼnosi butkul yoʻqoladi, uning oʻrnini oʻzga sintaktik maʼno egallaydi. Boshqacha aytganda, ayni sintaktik struktura orqali soʻzlovchi maqsadi bilan bogʻliq tarzda oʻzga axborot bayon etiladi.

Sh. Safarov pragmatik ma'noning ko'chishi va nutqiy akt hosil bo'lishida birlamchi ma'no yo'qolmasdan, balki uning qo'shimcha, ikkilamchi ma'no bilan bitishuvi haqida fikr yuritadi. Olimning ma'lumot berishicha, J. Serl va uning izdoshlari bilvosita nutqiy aktda bir paytning o'zida ikki illokutiv harakat bajariladi deb hisoblaydilar. Ularning fikricha, "*Can you pass me salt?*" ("*Tuzni menga olib bermaysizmi?*") gapida birlamchi illokutsiya savol bo'lsa, ikkilamchi yoki bilvosita ifodalanayotgan illokutsiya iltimosdir [Safarov 2008, 92]. Sh. Safarov bu xulosani ma'qullar ekan, pragmatik ma'no ko'chishi va shu yo'sinda bilvosita nutqiy akt hosil bo'lishida birlamchi ma'no yo'qolmasdan, balki qo'shimcha, ikkilamchi ma'no bilan bitishadi, deb hisoblaydi. U bu turdagi nutqiy tuzilmalarda birlamchi mazmunning saqlanishini "*Can you open the door?*" ("*Eshikni ochib qo'ya olmaysizmi?*") kabi gaplarga har qanday holda ham "*Ha*" yoki "*Yo'q*" deb javob berish imkoni borligida ko'rish mumkin, deb hisoblaydi [Safarov 2008, 92].

Bizningcha, bu tipdagi gaplarda har doim ham birlamchi sintaktik ma'no saqlanib qolavermaydi. Masalan, "*Kim yaxshi yashashni xohlamaydi?*" gapida so'roq mazmuni yo'qoladi. Buni ayni gapga javob berishga hech qanday hojat yo'qligi bilan ham izohlash mumkin. Yuqorida tahlil etilgan "*Eshikni ochib qo'ya olmaysizmi?*" gapida savolga javob berish imkonining mavjudligi gap kesimi tarkibida qo'llangan *olmoq* ko'makchi fe'li bilan bog'liq. Mazkur ko'makchi fe'l harakatni bajarishga imkoniyat bor-yo'qligi ma'nosini hosil qiladi. So'zlovchi muayyan shaxsning eshikni ochib qo'yishga imkoniyati bor yoki yo'qligini aniqlash va shu asosda uni harakatni bajarishga undashni maqsad qilgan hollarda *olmoq* ko'makchi fe'lli qurilmalaridan foydalanadi. Agar ayni gap "*Eshikni ochib qo'ymaysizmi?*" tarzida tuzilsa, gapdan harakatni amalga oshirish imkoni mavjud yoki mavjud emasligi ma'nosi yo'qoladi va bunda o'z-o'zidan savolga javob berishga hojat qolmaydi.

Shunisi xarakterliki, "*Eshikni ochib qo'ymaysizmi?*" gapi orqali so'zlovchi iltimos aktini ifoda etishni maqsad qilgan bo'lsa, savolga "*Albatta*" yoki ba'zi hollarda inkorni ifoda etuvchi javob-replikani qaytarish mumkin bo'ladi. Agar so'zlovchi mazkur gap orqali buyruq aktini ifoda etishni maqsad qilgan bo'lsa, ayni gapga javob berish lozim bo'lmay qoladi. Demak, bu tipdagi ritorik so'roq gaplarda birlamchi ma'noning saqlanishi yoki yo'qolishida gapdan ko'zlangan maqsad hamda shu asosda tanlanayotgan sintaktik struktura muhim o'rin tutadi.

Sh. Safarov fikrini davom ettirar ekan, yuqorida bayon etgan

xulosasiga zid fikrni ilgari suradi: "Can you pass the salt? *"Tuzni uzatib yubora olmaysizmi?"* gapini qo'llash bilan hech qachon *"Tuzni uzatib yuborishga imkoningiz (qobiliyatingiz) bormi?"* mazmunidagi savolni nazarda tutmaymiz-ku! Yagona anglashiladigan ma'no *"Iltimos, tuzni uzatib yuboring!"* bo'lsa kerak". Xo'sh, unda qanday lisoniy hodisa kuzatilyapti? Gap ma'nosining ko'chishimi yoki nutqiy aktning bilvosita ifodalanishimi? Agarda barcha til sohiblari ushbu gap ma'nosini bir xilda, ya'ni iltimos yoki hech bo'lmaganda, buyruq mazmunida idrok etsalar, unda qanday bilvosita nutqiy harakat to'g'risida so'z bo'lishi mumkin?! *"Tuzni uzatib yubora olmaysizmi?"* iltimosni ifoda etishning umumiy qabul qilingan usulidir. Ammo *"Tuzni uzatib yuborishga imkoningiz bormi?"* deyish g'ayritabiiy tuyuladi. Demak, keltirilayotgan holatda bilvositalilik yoki ma'no ko'chish hodisasi kuzatilmaydi" [Safarov 2008, 95-96]. Ko'rinadiki, olim til egalari tomonidan bir xil idrok etiladigan gaplarda bilvositalilik yoki ma'no ko'chish hodisasi amal qilmaydi deb tushunadi. Nazarimizda, so'roq shaklidagi sintaktik struktura orqali iltimos ifodalanishining o'ziyoq *bilvositalilik* hisoblanadi. Demak, nutqiy aktning bevosita va bilvosita ifodalanish tabiati uning o'ziga xos xususiyati bo'lib, nutq egasining ifodadan ko'zlagan maqsadiga asoslanadi.

Illokutiv akt nutq egasining muayyan maqsadini aks ettiruvchi so'zlash harakati bilan bog'liq muloqot turidir. Illokutiv aktida nutq egasining maqsadi oshkora yoki yashirin ifodasiga ega bo'ladi. Kommunikativ maqsadni qay tarzda ifoda etish nutq subyektiga bog'liq. Ba'zan nutq egasi nutqiy akti hosil qilishdan ko'zlangan maqsadini bevosita ifoda etsa, ba'zan uning maqsadi nutqiy aktida yashiringan bo'ladi.

Bolalar tomonidan illokutiv aktning hosil qilinishida o'ziga xos jihatlar mavjud. Bolalar nutqida ham ba'zan kommunikativ niyatning yashiringanligi, ba'zan ochiq ifodalanganini kuzatish mumkin. Quyidagi matnni tahlil qilamiz:

– *Mana bu siz qurishingiz kerak bo'lgan 71-uyning loyihasi, – dedi devoriy gazeta chiqaradigan qalin qog'ozni qo'limga berib, – mana bu esa, azizim, genplan, qurilish obyektingizni mana shularga qarab belgilab olaverasiz...*

Olimjon Olimjonovich ketgach, qog'ozlarning goh unisiga, goh bunisiga tikilib ancha vaqtgacha xunob bo'lib o'tirdim. Rostini aytsam, "loyiha", "genplan" degan so'zlarga hech tushunmayman. To'g'ri, qog'ozlarda mayda-chuyda chiziqlar, hech tushunib bo'lmaydigan belgilar to'lib yotibdi. Lekin kallamni har qancha

ishlatsam-da, hech narsaga tushuna olmayapman. Shuning uchun ham qog'ozlarga tikilganicha, uyat ish qilib qo'ygan yosh boladek, lallayib o'tiraverdim.

– O'rtoq injener, ishga qachon tushamiz? – so'radi ishchilardan biri.

– Hozir men loyihalarni bir o'rganib olay, – dedim sir boy bermay... Shu payt boshimga ajoyib bir fikr keldi-yu, sevinganimdan qarsak chalib yuborayozdim.

– **Ilgarilari qurilishda ishlaganlar bormi?** – deb so'radim. O'n beshtasi tengdan qo'l ko'tardi. Sevinchimga sevinch qo'shildi. – Ish boshlashdan avval sizlardan imtihon olmoqchiman.

– Marhamat! – dedi yetmish kishi bir og'izdan.

– **Qani ayting-chi, qo'limdagi qog'ozlarning qaysi biri loyiha-yu, qaysi biri genplan?** – Shunday deb qog'ozlarni baland ko'tardim. Yonginamda o'tirgan jingalak sochli yigit.

– O'ng qo'lingizdagi loyiha, chap qo'lingizdagi genplan, – deb javob berdi.

– **Molodes! Qani kim aytadi, qurilishning birinchi ishi nimadan boshlanadi?**

– Fundamentning o'rnini qazishdan, – degan ovozlari eshitildi har tomondan.

– **Fundamentning chuqurligi qancha bo'lishi kerak?**

– Loyihada ko'rsatilganidek.

Shunga o'xshash savollarni ketma-ket beraverdim, shunga o'xshash javoblarni ham ketma-ket olaverdim. Bir mahal bunday qaragam, ancha-muncha narsadan xabardor bo'lib, aqlim to'lishib qolibdi. "Qani endi ishga, o'rtoqlar!" – deb yubordim (X. To'xtaboyev. "Sariq devni minib").

Ushbu matnda Hoshimjon Ro'ziyev tomonidan hosil qilingan so'roq gap shaklidagi nutqiy aktlarda nutq egasining asl kommunikativ maqsadi yashiringan. Nutq egasining maqsadi adresatlarni o'zi aytganidek, "imtihon qilish" emas, balki o'zi uchun voqelik haqidagi noma'lum bo'lgan ma'lumotlarni bilib olish. Albatta, bu turdagi nutqiy aktlarda illokutsiyaning kuchi yuqori darajada bo'ladi.

Illokutiv akt nutqiy aktning barcha turlarida birdek ishtirok etadi. Chunki nutq egasi biron-bir nutqiy akti beixtiyor, hech qanday maqsadsiz hosil qilmaydi. Iltimos yoki buyruq aktini ifoda etish uchun nutq egasi o'z oldiga ayni shu kommunikativ niyatni qo'yadi. Mazkur niyat muayyan nutq ko'rinishlari orqali yuzaga chiqadi. Bu holat bolalar nutqiy faoliyatiga ham xos. Hatto

maktabgacha yoshdagi bolalar ham iltimos yoki buyruq aktini hosil qilishda o'z kommunikativ niyatlariga asoslanadilar.

Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatadiki, bolalar kommunikativ faoliyatida illokutiv aktning tasdiq, so'roq, iltimos, buyruq, kechirim, istak, talab kabi turlari hosil qilinadi. Kattalardan farqli tarzda bolalar nutqida maslahat, kinoyaviy tasdiq, ogohlantirish, va'da aktlari kam uchraydi. Rozi-rizolik akti bolalarga deyarli xos emas. Nutqiy aktning bu kabi mazmuniy turlari ba'zan sintaktik strukturaga muvofiq tarzda shakllansa, ba'zida presuppozitsiya orqali yashirin ifodasiga ega bo'ladi. Bolalar kommunikativ faoliyatida ko'p uchraydigan nutqiy akt ko'rinishlarini semantik jihatdan quyidagicha tasniflash mumkin:

1. **Xabar akti:** *Dadasi ishdan qaytganida Mo'tabar oyisining uchug'i haqida gapirib berdi: **Dada, bilasizmi, oyimlarning burunlariga puchuq chiqibdi*** (M.Sodiqova. "O'zi ham shirin, so'zi ham").

2. **So'roq akti:**

– ***Oyi, odamga uyqu qayerdan keladi, uyg'onganda uyqu qayoqqa ketadi?*** (M.Sodiqova. "O'zi ham shirin, so'zi ham").

Shuningdek, bolalar so'roq shaklidagi sintaktik qurilmalar orqali yashirin xabar, buyruq aktlarini ham ifoda etadilar. Masalan:

– *Baribir, – deydi oyim o'ychan ohangda. – Qonqusniyam yaxshi ko'rgin.*

– *Nega?*

– *Nega deganda, Qonqus o'zimizning anhor. Undan o'zimiz suv ichamiz.*

– ***O'shanaqa qilsam, boshqa daryolarniyam yaxshi ko'rib qolaman-a?*** (O'Hoshimov. "Dunyoning ishlari"). (*Boshqa daryolarni ham yaxshi ko'rib qolaman – xabar akti*)

– ***Nega kulasan?** Undan ko'ra, tezroq ketaylik bu yerdan.* (N.Fozilov. "Bolaligim – poshsholigim") (*Kulma. – buyruq akti*).

3. **Iltimos akti:**

Akram birdan xursand bo'lib ketdi:

– ***Dadajon, bo'lmasa magazinga boraylik! Menga yangi o'yinchoq mashinalardan olib bering!*** (P.Qodirov. "Akramning sarguzashtlari").

Buyruq akti:

Oyisi ishga ketayotganida Salimjon doim tayinlab yuboradi:

– ***Oyi, menga katta mashina, kattakon konfet va kattakon tufli olib keling*** (M.Sodiqova. "O'zi ham shirin, so'zi ham").

4. **Undash akti:**

... *Shu payt Akramning o'rtog'i Shavkat darvozadan boshini suqib:*

– **Chiq, o'ynaymiz!** – dedi. – **Mashinalaringni opchiq!** (P.Qodirov. "Akramning sarguzashtlari").

5. Kechirim akti:

– *Xayoling qayoqda edi, a? Nega darsga quloq solmaysan?*

– **Meni kechiring, oyi...** (P.Qodirov. "Akramning sarguzashtlari").

6. Va'da akti: **Talabimizni amalga oshirsangiz, hamma fanlardan besh olib o'qishga so'z beramiz, sho'xlik qilmaymiz.** (X.To'xtaboyev. "Sariq devni minib")

7. Istak akti:

– **Hi-i... Bitta qo'g'irchoq bo'lsa,**

Kaliti buzilmasa,

Ko'zini yumganida

Meni ham ko'rib tursa... (G'.G'ulom. "O'ylashni o'rganamiz").

8. Talab akti:

Ertasiga choydan keyin oyimning mahsi kiyayotganini ko'rib, mehmonga o'tlanayotganini sezdim-u, darrov ergashdim.

– **Menam, menam boraman!**

– *Mehmonga ketayotganim yo'q, – dedi oyim bosh chayqab. – Ishim bor.*

– **Boraman, oborasiz!** (O'.Hoshimov. "Dunyoning ishlari")

9. Taklif akti: ... **Ularning o'rni bo'sh qolmasin desangiz, futbol haqida fan bo'lsa, o'shani kiritsa ham bo'ladi** (X.To'xtaboyev. "Sariq devni minib").

10. Rad etish akti:

– *Bizning oyimiz zo'r, – dedi Olimjon, – doktor! Buning boshini bizning oyimiz tuzatgan. Ukol qilgan. Shunaqami, Bahodir? Ana, ko'rdiz!*

– **Ho!** – dedi Karimjon, – **bizning oyimiz zo'r** (M.Murodov. "Kimning oyisi zo'r").

11. Orzu-havas akti:

– *Paroxodga tushib nima qilasan?*

– **Dengizchi bo'laman.**

– *Avval ximik bo'laman der eding-ku.*

Akram xiyol o'ylanib turdi-da, javob topdi:

– **Dadajon, Toshkentga borsak, men yana ximik bo'laman** (P.Qodirov. "Akramning sarguzashtlari").

12. Minnatdorlik akti:

– *Bobonga nima deyishing kerak? – so'radi Sanjar aka undan.*

– **Rahmat, bobojon** (P.Qodirov. “Akramning sarguzashtlari”).

13. Ogohlantirish akti:

– **Senimi, shoshmay tur,** – *dedi Mahfuza akasiga yeb qo'y-guday o'qrayib...*

– *Qilmishingga yarasha...*

– **Oyimdan o'lasan hali** (N. Fozilov. “Bolaligim – poshsholigim”).

Berilgan misollardan kuzatiladiki, bolalar muloqot jarayonida nutqiy aktning bir qator mazmuniy turlarini qo'llaydilar. Bolalar tomonidan hosil qilingan nutqiy aktlarning har bir mazmuniy turi o'ziga xos sintaktik strukturaga ega, ayrim akt ko'rinishlari, hatto, maxsus leksik-semantik qatlamiga egaligi bilan ajralib turadi. Jumladan, kechirim aktida *kechiring*, maktab yoshidagi bolalar muloqotida *uzr, uzr so'rayman* kabi nutqiy etiket ifodalari uchraydi; iltimos aktida esa *iltimos* leksemasi, fe'ning 2-shaxsdagi buyruq-istak mayli shakllari faol ishtirok etadi.

Illokutiv akt tahlilida *illokutsiya kuchi* muammosi muhim o'rin tutadi. Nutq egasining illokutiv aktda aks etgan kommunikativ niyati darajasi asosida illokutiv kuch belgilanadi. M.Hakimov illokutiv kuchni so'zlovchining talaffuz va ifodalash imkoniyatlari deb nomlash maqsadga muvofiq ekanini qayd etadi. Uning fikricha, “ifodalash imkoniyati (illokutiv kuch) tushunchasi so'zlovchining idrok qilish qobiliyati hamda uni bayon qilishdagi illokutsion imkoniyat darajalaridir” [Hakimov 2001, 125]. Anglashiladiki, illokutsiya kuchi nutq egasining axborotni bayon qilish usuli, taktikasi bilan bog'liq.

Bolalarda ham muayyan axborotni bayon qilishning o'ziga xos usullari mavjud. Bolalar ba'zan kommunikativ niyatni oshkora ifodalamaydilar, ular suhbatdoshiga ta'sir ko'rsatish maqsadida ifodaning yashirin ko'rinishlaridan foydalanadilar. Bolalar illokutiv akt orqali kommunikativ niyatlarini yashirin ifodalashda quyidagi gap turlaridan unumli foydalanadilar:

1. **Xabar aktini yashirin ifodalovchi so'roq gaplar.** Ba'zan bolalar so'roq gaplar orqali xabar aktini sodir etadilar. Masalan:

... *Hozir u bizlarga, ya'ni maktab bolalariga brigadir: bug'doy o'rimida ham, paxta yaganasi-yu chekankasidayam, xirmondoyam... Mana erta-indin ariq tozalashga, chalovga chiqsak, unda ham bizlarga bosh-qosh bo'ladi. Frontda ko'rgan qiziq-qiziq voqealarni aytib beradi. U kishi bilan birga ishlagan odam hech ham charchamaydi, zerikmaydi ham. Shunday odamni qanday qilib “Qo'chqor cho'loq” deysan?* (N.Fozilov. “Bolaligim – poshsholigim”).

Mazkur dialogik muloqotda bola tomonidan aytilgan “*Shunday odamni qanday qilib “Qo‘chqor cho‘loq “deysan?”* ritorik so‘roq gapi orqali “*Shunday odamni “Qo‘chqor cho‘loq” deb bo‘lmaydi*” presuppozitsiyasi ifodalangan. Bola shunday odamni “*Qo‘chqor cho‘loq”* deb bo‘lmasligi haqidagi xabarini so‘roq gap shaklida bayon etgan.

Albatta, so‘roq gap orqali bu tarzda xabar aktining ifodalanishida axborotning ta‘sir kuchini oshirish, subyektiv baho munosabatini aks ettirish kabi kommunikativ-pragmatik maqsadlar ko‘zda tutiladi.

2. Tasdiq aktini yashirin ifodalovchi darak gaplar. Bunday akt turida bolalar darak gaplar orqali gap sintaktik strukturasiga nomuvofiq bo‘lgan yashirin xabarni qat‘iy tasdiq yo‘li bilan ifoda etadilar. Masalan:

– *Xo‘sh, endi navbat kimniki? – so‘radi bobojonim.*

– ***Halidan buyon men tikka turibman-ku,*** – *arazlaganday qilib dedi Dilijon (X. To‘xtaboyev. “Jannati odamlar”).*

Berilgan matnda bola tomonidan ifoda etilgan “*Halidan buyon men tikka turibman-ku*” darak gapi orqali yashirin xarakterdagi “*Navbat meniki*” axboroti anglashiladi. Bu axborot matn asosida yuzaga kelgan kontekstual presuppozitsiya hisoblanadi.

3. Buyruq aktini yashirin ifodalovchi darak gaplar. Bu turda bolalar darak gaplar orqali buyruq aktini sodir etadilar. Masalan:

Sardor Rahimjonov (4 yosh)ga otasi: – Koptogingni ko‘chada o‘ynagin, – dedi hovlini ko‘rsatib. Sardor: – U ko‘chamas, hovli. (U yerni hovli deng).

Ushbu matnda bola nutqida qo‘llangan darak gap orqali buyruqni aks ettiruvchi yashirin axborot ifodalangan. O‘zbek madaniyatida bolalarning otasiga nisbatan buyruq aktini qo‘llashi odobsizlik hisoblanadi. Bu vaziyat bolaning buyruq shaklidagi talabini darak gap orqali “yumshoq” tarzda ifoda etishiga sabab bo‘lgan.

4. Iltimos aktini yashirin ifodalovchi so‘roq gaplar. Bolalar ko‘pincha so‘roq gaplar orqali iltimos aktini sodir etadilar. Masalan: “*Napayo‘n shiyinakammi?*” (Abdulaziz Abdujabborov, 2 yosh-u 6 oy).

Maktabgacha yoshdagi bola nutqida qo‘llangan mazkur so‘roq gap orqali iltimos akti sodir etilgan. Bola so‘roq shaklidagi nutqiy akt orqali “*Napoleonni kesib bering*” iltimos xarakteridagi propozitsiyani ifoda etishni niyat qilgan. Bolaning iltimosini bu

yo'sinda ifoda etishiga yosh davriga xos iymonish, uyalish kabilar sezilarli darajada ta'sir ko'rsatgan. Ma'lumki, mazkur yosh davrida bolalarning mantiqiy tafakkuri to'liq shakllanmagan bo'ladi. Biroq ularning kommunikativ maqsadini yashirin holda ifodalashi uchun lisoniy imkoniyatlardan zukkolik bilan foydalanishga intilishi tahsinga sazovor.

5. **Iltilimos aktini yashirin ifodalovchi buyruq gaplar.**

Bolalar buyruq gaplar orqali iltimos aktini ham sodir etadilar. Masalan:

Faxriyor uch yarim yashar.

– **Adajon, sharim paqillaganini eshitdingizmi?**

– *Eshitdim, o'g'lim.*

– **Qattiq paqilladi-a?**

– *Ha, qattiq paqilladi.*

– **Judayam qattiq paqilladi-a?**

– *Judayam qattiq paqilladi.*

– **Endi boshqa shar obering!** (O'. Hoshimov. "Daftar hoshiyasidagi bitiklar").

Ko'rinadiki, "*Endi boshqa shar obering*" buyruq gapi orqali iltimos akti hosil qilingan. Aslida bola so'roq gap orqali iltimos aktini ifodalashga harakat qiladi, ammo kommunikativ maqsadiga to'la erisha olmagach, u so'roq gapga yuklangan pragmatik mazmun, ya'ni iltimos aktini suhbatdoshiga buyruq ohangida etkazadi.

Misollar tahlilidan ma'lum bo'ladiki, bolalar kommunikativ maqsadni amalga oshirishda kattalar kabi illokutiv aktning turli ko'rinishlaridan foydalanadilar. Kommunikativ niyat yashirin ifodalangan akt turlarida illokutsiyaning kuchi yuqori darajada bo'ladi.

Xulosa

Xullas, nutqiy harakatni anglatuvchi kommunikativ aloqaning verbal ifodali birligi nutqiy akt sanaladi. Bolalarning muloqot jarayonida qanday nutqiy akt turini tanlashi ularning psixologik holati, ayniqsa, yosh xususiyatlari bilan bog'liq holda amalga oshadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar ko'proq so'roqni ifoda etuvchi nutqiy akt shakllaridan foydalanadilar. Bu holat ularning tashqi olamni bilishga o'ta qiziquvchanliklari bilan bog'liq. Bolalar nutqida illokutiv aktning tasdiq, so'roq, iltimos, buyruq, kechirim, istak, talab kabi turlari hosil qilinadi, maslahat, kinoyaviy tasdiq, ogohlantirish, va'da aktlari kam uchraydi, rozi-rizolik akti deyarli kuzatilmaydi. Bolalarga xos illokutiv akt turlari

ba'zan sintaktik strukturaga muvofiq tarzda, ayrim holatlarda presuppozitsiya orqali yashirin ifodalanadi.

Adabiyotlar

- Ҳақимов, М. Ҳ. 2001. *Ўзбек тилида матнинг прагматик талқини*: Филол. фан. д-ри ... дисс. Тошкент.
- Остин, Дж. 1986. *Слово как действие. Новое в зарубежной лингвистике: Теория речевых актов*. Вып. XVII. Москва.
- Серль, Дж. Р. 1986. "Что такое речевой акт". *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 17. Москва.
- Серль, Дж.Р. 1986. "Классификация иллокутивных актов". *Новое в зарубежной лингвистике: Теория речевых актов*. Москва.
- Гонгало, Е. Ф. 2011. "Теория речевых актов Дж.Остина и Дж. Серля". *Материалы V Международной научной конференции «Культура, наука, образование в современном мире»*. Гродно.
- Почепсов, О. 1986. *Основы прагматического описания предложения*. Киев.
- Сафаров, Ш. 2008. *Прагмалингвистика*. Тошкент.

Semantic classification of illocutionary acts characteristic of children's

Munavvara Kurbanova ¹

Abstract

The pragmatic essence of the concept of "speech act" is explained in the article. The necessary components of the speech act are noted. What type of speech act to use in the process of communication depends on the communicative goal of the speaker, but the mental and emotional state of a person, gender characteristics, age aspect also have a serious impact on the choice of the type of speech act. In particular, it was pointed out that children are clearly manifested in their speech activity. It explains the causes of illocution in children's communicative activities. Illocutionary acts related to their speech are classified according to their

¹ *Munavvara A. Kurbanova* – Doctor of Philological Sciences, Professor of Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

E-mail: munavvara2013@yandex.ru

ORCID ID: 0000-0002-3899-232X

For citation: Kurbonova, M. A. 2024. "Semantic classification of illocutionary acts characteristic of children's". *Uzbekistan: Language and Culture* 1: 18 – 31.

semantic features. A number of meaningful types of speech acts are used in children's communication, each meaningful type of speech acts created by them has its own syntactic structure, some acts are even distinguished by having a special lexical-semantic layer, illocution. It is said that the power of the speaker is related to the method and tactics of the speaker, that children also have their own ways of expressing certain information, and that they express their communicative intent secretly.

Key words: *Illocution, speech act, speech behavior, speech act, speech situation, children's speech, communicative purpose, communicative activity, pragmalinguistics, presupposition.*

References

- Hakimov, M. H. 2001. *O'zbek tilida matnning pragmatik talqini*: Filol. fan. d-ri ... diss. Toshkent.
- Ostin, Dj. 1986. *Slovo kak deystvie. Novoe v zarubejnoj lingvistike: Teoriya rechevix aktov*. Vip. XVII. Moskva.
- Serl, Dj. R. 1986. "Chto takoe rechevoy akt". *Novoe v zarubejnoj lingvistike*. Выр. 17. Moskva.
- Serl, Dj. R. 1986. "Klassifikatsiya illokutivnix aktov". *Novoe v zarubejnoj lingvistike: Teoriya rechevix aktov*. Moskva.
- Gongalo, Ye. F. 2011. "Teoriya rechevix aktov Dj.Ostina i Dj. Serlya". *Materiali V Mejdunarodnoy nauchnoy konferensii «Kultura, nauka, obrazovanie v sovremennom mire»*. Grodno.
- Pochepsov, O. 1986. *Osnovi pragmaticheskogo opisaniya predlojeniya*. Kiev.
- Safarov, Sh. 2008. *Pragmalingvistika*. Toshkent.

MAQOLA TAQDIM QILISH TALABLARI

O'zbekiston: til va madaniyat (O'zTM) – zamonaviy O'zbekiston (sobiq Turkiston) bilan bog'liq bevosita Markaziy Osiyo mintaqasini birlashtiradigan til, tarix, san'at, etnografiya, madaniyat va ijtimoiy fanlar sohalarini qamrab olgan ilmiy jurnaldir. O'zTM munozarali, zamonaviy, innovatsion, konseptual jihatdan qiziqarli, original mavzudagi ilmiy tadqiqotlarni nashr qiladi. Jurnal lingvistika, adabiyotshunoslik, tarjimashunoslik, din, falsafa, ilohiyot, fan, ta'lim, metodika, sotsiologiya, psixologiya, tarix, madaniyat, san'at, etnologiya, etnografiya, antropologiyaga oid ilmiy yo'nalishdagi maqolalar va taqrizlar hamda konferensiya hisobotlarini qabul qiladi.

I. Maqola taqdim etish uchun umumiy talablar

Qo'lyozmalar o'zbek, ingliz, rus, fors, shuningdek, boshqa turkiy tillarda ham qabul qilinadi. Agar muallif o'z maqolasini jurnalning muayyan sonida nashr ettirmoqchi bo'lsa, unda qo'lyozma jurnal nashridan kamida besh oy oldin taqdim etilishi lozim.

Qo'lyozmalar MS Word (.doc) formatida (uzlangcult@gmail.com) elektron pochta-siga yuboriladi. Iqtiboslar va izohlar uchun MS Word menejerini qo'llash mumkin.

Barcha qo'lyozmalar tahririyatga muallif (mualliflar) haqidagi qisqacha ma'lumot bilan taqdim etiladi.

Asosiy matn *Times New Roman* shrifti, 14 hajm, satr oralig'i 1 interval, hoshiyalar chapdan 3 sm, o'ngdan 1,5 sm, yuqori va pastdan 2 sm bo'lishi kerak.

Maqolalar *The Chicago Manual of Style, 16th Edition* formatida shakllantiriladi. Maqola matni 3 000–5 000 so'zdan iborat bo'lishi kerak.

O'zbek va ingliz tillarida 100–150 so'zdan iborat abstrakt (annotatsiya) va 5–10 so'zdan kam bo'lmagan kalit so'zlar (o'zbek va ingliz tillarida). Abstraktda maqolaning qisqacha mazmuni va dolzarbligi, tadqiqot natijalari aks etishi lozim.

Adabiyotlar ro'yxati 5 sahifadan oshmasligi kerak.

Kitobga taqriz (ingliz yoki boshqa tillarda bo'lishi mumkin) 1500 so'zdan oshmasligi talab etiladi.

Taqriz formati: 1) sarlavha: kitob nomi, muallif (mualliflar), nashr qilingan shahar: nashriyot nomi, nashr yili, sahifasi soni. Narxi, ISBN raqami, (qattiq/yumshoq muqova); 2) taqriz so'ngida: taqrizchining F.I.O., ish joyi, pochta manzili.

II. Maqola bo'limlarini rasmiylashtirish

Maqola nomi – normal harflarda, to'q bo'yoqda, 16 hajm.

Maqola nomi o'zbek va ingliz tillarida (agar maqola boshqa tilda yozilgan bo'lsa, maqola yozilgan til va ingliz tilida) beriladi.

Maqola kirish, asosiy qism bo'limlari va xulosadan tashkil topadi.

Maqola bo'limlari sarlavhasi – to'q bo'yoqda, 14 hajm.

III. Maqolada tarjimalardan foydalanish

Boshqa tillardagi matn yoki boshqa manbalar tarjimoni aniq ko'rsatilishi kerak. Agar matn maqola muallifi tomonidan tarjima qilingan bo'lsa, u holda "tarjima muallifniki"

shaklida beriladi.

Rasmiy nashrdan olingan tarjima-matn tahrir qilinmaydi.

Zarur holatda tarjima matnga sana, turli diakritik belgilar va boshqa elementlar kiritilishi mumkin.

Tarjima qilingan matn olingan manba nomi asl holicha beriladi. Zarur deb topilsa, uning nomi qavs ichida berilishi mumkin.

Geografik nomlar tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Tashkilotlar nomi tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Davr nomi rasmiy qabul qilingan shaklda beriladi.

IV. Ko'chirma va tarjima parchaning berilishi

Manbadan olingan ko'chirma parcha asosiy matndan 1 qator tashlab ajratiladi, satr oralig'i 1 interval, markazda, 12 hajmda yoziladi.

Ko'chirmaning tarjimasi qavs ichida () satr boshidan yozilishi kerak. Bunday ko'chirma *Times New Roman* shrift, 12 hajm, normal yozuvda beriladi.

V. Havola va izohlar berish

Manbaga havola matn ichida to'rtburchak qavsda [] beriladi. Havola qilingan manbalar bir nechta bo'lsa, ular nuqtali vergul (;) bilan ajratiladi.

Izohlar tegishli sahifa pastida, tartib raqami bilan joylashtiriladi.

VI. Qo'lyozma (toshbosma) manbalar va nashr etilgan asarlar bibliografiyasi

Bibliografiyada muallif yoki asar nomi satr boshidan, boshqa barcha qatorlari xatboshidan yoziladi. Adabiyotlar *bibliografiyada* o'zbek lotin alifbosi tartibida ko'rsatiladi.

VII. Qo'lyozma va toshbosma manbalar bibliografiyasi

Qo'lyozma yoki toshbosma manbalarni bibliografiyada o'zi yozilgan grafikada berish maqsadga muvofiq. Lotin alifbosidagi transliteratsiyasini berish ham mumkin. Ba'zan qo'lyozma asarning nomi muallif ismidan oldin yozilishi ham mumkin.

Muallif nomi. Ko'chirilgan asr (agar mavjud bo'lsa). Asar nomi. Qo'lyozma (toshbosma): saqlanayotgan joy, inventar raqam.

Xondamir. XV asr. Makorim ul-axloq. Qo'lyozma: O'zFASHI, № 742.

VIII.1. Kitoblar uchun

Bibliografiyada:

Familiya, ism. Nashr yili. *Kitob nomi*, Shahar: Nashriyot nomi.

Qudratullayev, Hasan. 2018. *Boburning adabiy-estetik olami*. Toshkent: Ma'naviyat.

Matnda kitobga havola:

[Familiya kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Qudratullayev 2018, 99]

Agar bir muallifning bir yilda nashr qilingan kitoblaridan foydalanilgan bo'lsa, bibliografiyada kitobning nashr yili o'zbek lotin alifbosi harflari bilan ajratilib ko'rsatiladi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011 (a). *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011 (b). *O'zbek adabiyotining falsafiy sarchashmalari*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Familiya, kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2011 (a), 99]

[Sirojiddinov 2011 (b), 67]

Ikki muallif tomonidan yozilgan kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Abdurahmonov, G'anijon, Alibek Rustamov. 1984. *Navoiy tilining grammatik xususiyatlari*. Toshkent: Fan.

Matnda kitobga havola:

[Familiya va Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Abdurahmonov, Rustamov 1984, 52]

Agar kitobning uch va undan ortiq mualliflari bo'lsa, bibliografiyada barcha mualliflarning ismlari to'liq yoziladi. Bunday kitobga havola qilinganda birinchi muallif ismi yoziladi va "boshqalar" deb ko'rsatiladi.

[Familiya va boshqalar kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va boshqalar 2010, 847]

Kitob yoki to'plam maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Kitob yoki to'plam nomi*, Ism Familiya, Ism Familiya muharrirligida, maqola sahifasi raqamlari. Shahar: Nashriyot.

Abdug'afurov, Abdurashid. 2016. "Badoye' ul-bidoya"ning tuzilish sanasi". *XX asr o'zbek mumtoz adabiyotshunosligi*, Olim To'laboyev muharrirligida, 174–184. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.

Matnda kitob yoki to'plam maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Abdug'afurov 2016, 176]

Elektron shaklda nashr qilingan kitoblar uchun:

Elektron kitobning bir nechta formati bo'lsa, bibliografiyada foydalanilgan format ko'rsatiladi. Elektron kitobning internet manzili (URL) hamda shu manba olingan sana ko'rsatilishi lozim.

Elektron kitobni bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. URL. Foydalanilgan sana.

Mamatov, Ulug'bek. 2018. *O'zbekiston madaniyatida tarixiy janrdagi tasviriy san'at asarlari*.

Toshkent: Mumtoz so'z. <https://kitobxon.com/uz/catalog/sanat/>. 12.03.2019.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Маматов 2018, 11]

Ikki muallif tomonidan yozilgan elektron kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. Internet adres (URL).

Sirojiddinov, Shuhrat va Sohiba Umarova. 2017. *O'zbek matnshunosligi qirralari*. Chikago: Chikago universiteti nashriyoti. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2017, 19-hujjat]

VIII.2. Jurnal maqolasi uchun

Chop etilgan jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi". *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari.

Mahmudov, Nizomiddin. 2013. "Termin, badiiy so'z va metafora". *O'zbek tili va adabiyoti* 4: 3 – 8. Toshkent.

Matnda jurnal maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Mahmudov, 2013, 5]

Elektron jurnal uchun:

Elektron jurnal uchun jurnalning DOI manzili ko'rsatiladi. Agar DOI manzili mavjud bo'lmasa, internet adresi ko'rsatilishi kerak (URL). DOI – bu o'zgarmas ID bo'lib, internet tarmoqlarining elektron adreslari tizimiga ulangan, ya'ni manbani boshqaruvchi <http://dx.doi.org/> manzildir.

Elektron jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari. DOI adres (yoki URL).

Aminov, Hasan. 2018. "O'zbekiston san'atida temuriylar siy mosi". *O'zbekistonda xorijiy tillar* 2: 246 – 253. doi: 10.36078/1596780051.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

VIII.3. Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal uchun

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasiga havola matn shaklida beriladi (masalan, Muhammadjon Imomnazarovning 27.02.2005dagi “O‘zbekiston adabiyoti va san‘ati” gazetasida chop etilgan maqolasida aytilganidek...); odatda, bunday manbalar umumiy adabiyotlar ro‘yxatida keltirilmaydi. Agar keltirilsa, kitoblarga qo‘yiladigan talablarga asosan beriladi.

Agar onlayn maqolaga havola berilayotgan bo‘lsa, uning internet manzili (URL), maqola olingan sana ko‘rsatilishi kerak.

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. “Maqola nomi.” *Gazeta-Jurnal nomi*, nashr sanasi.

Imomnazarov, Muhammadjon. 2005. “Jomiy “Xamsa” yozganmi?.” *O‘zbekiston adabiyoti va san‘ati*, January 25.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Imomnazarov 2005, 4]

Elektron gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. “Maqola nomi.” *Jurnal nomi*, nashr sanasi. Internet adres.

Jabborov, Rustam. 2019. “Navoiyning Tabrizda yashagan xorazmlik kotibi”. *UZA: O‘zbekiston Milliy axborot agentligi*, 08.12. <https://uza.uz/uz>.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Jabborov 2010, 17]

Maqola so‘ngida foydalanilgan adabiyotlar o‘zbek lotin alifbosi tartibida beriladi. Adabiyotlar ro‘yxati ikki qismdan iborat bo‘lishi, birinchi qismda foydalanilgan adabiyot chop etilgan grafikada yuqorida ko‘rsatilgan shaklda rasmiylashtirilishi, ikkinchi qismda esa barcha foydalanilgan adabiyotlar o‘zbek lotin alifbosida berilishi talab qilinadi. Misol uchun:

Adabiyotlar

Баранов, Х.К. 1958. Арабско – русский словарь. Москва: Наука.

Adabiyotlar

Baranov, X.K. 1958. Arabsko – russkiy slovar. Moskva: Nauka.

Maqolani rasmiylashtirish talablarining ingliz tilidagi variantini “The Chicago Manual of Style, 16th Edition” qo‘llanmasi yoki <https://www.chicagomanualofstyle>. havolasidan ko‘rib olishingiz mumkin.

GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS

Uzbekistan: language and culture is an academic journal, publishing research in linguistics, history, literature, translation studies, arts, ethnography, philosophy, anthropology and social studies. We aim to publish cutting edge, innovative, conceptually interesting, original case studies and new research, which shape and lead debates in multifaceted studies. We do not publish economic analyses or policy papers. Any opinions and views expressed in publications are the opinions and views of the authors, and the publishers are not responsible for the views/ reviews of the contributors.

The journal is published four times a year. The language of articles can be English, Russian and Uzbek. Other Turkic languages are also welcomed. In addition to research articles, the journal welcomes book reviews, literature overviews, conference reports and research project announcements.

1. General

- Submission Guideline

1. Manuscripts may be submitted at any time during the year. However, if the author wishes to have his/her manuscript published in a certain issue of the journal, the submission should be made at least five months in advance of the proposed publication date.

2) Manuscripts should be submitted by email (uzlangcult@gmail.com) as an attachment in MS Word document (.doc) format and use MS Word Source.

3) All manuscripts should be submitted with a cover page including an email address, a mailing address and a short introduction about the author(s) /contributor(s)'.

2. Manuscript format

1) The main texts should be written in Times New Roman font, 12 point, and single-spaced in 44 pagination with 1-inch margins.

2) Submissions must follow the author-date system of *The Chicago Manual of Style*, 16th Edition.

3) Quotations are given in brackets in the text.

4) A research article should normally be no more than 9,000 words in length, including the following contents:

- an abstract of 150-200 words (in English, Russian, and Uzbek) and seven to ten keywords;

- a list of references of no more than five (5) pages;

- tables and figures, if any.

5) A book review should generally be about 1,500 English words (or other languages) in length, and must include the heading and closing in the following format:

- Heading: *Title of the Book*. By Author's Name(s). City of Publication: Publisher Name, Year. pp. Price, ISBN:, (hardcover/paperback).

- Closing: Book reviewer's name, affiliation and postal address at the end.

6) Style Points Headings. Limit: Four levels.

Level 1. Title Style (e.g. the first letter of each word upper case, except prepositions), Bold, and 14 point.

Level 2. Title Style, Italics, 14 Point.

Level 3. Modified “down” style (first letter upper case, or first letter of first two words if the first word is an article), Bold, and 12 point.

Level 4. Modified down style, Bold, 11 point.

3. Style and Usage

1) Translation

- Translated excerpts from classical texts or non-English sources should be annotated with clarification of its original/published language and translator. Likewise, “Author’s own” translations of quoted texts should be noted as such.

- The author is expected to provide an English translation of key terms in the work, rather than a translator without expertise in the subject.

- Excerpts or quoted texts from published translation will not be edited. However, UzLC editors may query or modify translations of key terms or texts provided by the author.

- Where necessary, short supplementary information such as dates, an item in its original characters, or the Romanized form of a non-English item, may be included.

- Names of foreign publishers, and titles of sources published in a foreign language should primarily appear in Romanized form without translation. However, if necessary, a translation may be added in brackets ([]).

2) Names and Terms

- Place Names (foreign):

Designation for division of areas should be either translated or hyphenated after the given area name.

Designation for geographical/structure names are not hyphenated, and appear without the equivalent English term.

Institutional names are considered proper nouns. Their names should appear following the preference of the individual institutions.

3) The descriptive designation of a period is usually lowercase, except for proper names or traditionally capitalized terms.

4. Quotation

1) Block Quotations:

- A block quotation should start with double line spacing and an indentation from the left margin. From the second paragraph of the block quotation, additional paragraph indentation is needed.

Texts in block quotation should be written in Times New Roman 10 pts., and not be entirely italicized.

5. Others

1) There is one space after sentence punctuation and not two.

2) The end parenthesis, closing quotation mark, and footnote numbers come after the sentence punctuation.

3) For parentheses within parentheses, use brackets ([]).

6. Basic Citation Format

The following examples illustrate citations using the **author-date** system. Each example of a reference list entry is accompanied by an example of a corresponding parenthetical citation in the text. For more details and many more examples, see chapter 15 of *The Chicago Manual of Style*.

BOOK

Reference List (hanging indent):

Pollan, Michael. 2006. *The Omnivore's Dilemma: A Natural History of How Eating Has Evolved*. New York: Penguin.

In Text Cite:

[Pollan 2006, 99–100]

Reference List (hanging indent):

Ward, Geoffrey C., and Ken Burns. 2007. *The War: An Intimate History, 1941–1945*. New York: Knopf.

In Text Cite:

[Ward and Burns 2007, 52]

For four or more authors, list all of the authors in the reference list; in the text, list only the first author, followed by et al. (“and others”):

[Barnes et al. 2010, 847]

Reference List (hanging indent) book chapter:

Kelly, John D. 2010. “Seeing Red: Mao Fetishism, Pax Americana, and the Moral Economy of War.” In *Anthropology and Global Counterinsurgency*, edited by John D. Kelly, Beatrice Jauregui, Sean T. Mitchell, and Jeremy Walton, 67–83. Chicago: University of Chicago Press.

In Text Cite:

[Kelly 2010, 77]

Chapter of an edited volume originally published elsewhere (as in primary sources):

Reference List (hanging indent) book originally published elsewhere:

Cicero, Quintus Tullius. 1986. “Handbook on Canvassing for the Consulship.” In *Rome: Late Republic and Principate*, edited by Walter Emil Kaegi Jr. and Peter White. Vol. 2 of *University of Chicago Readings in Western Civilization*, edited by John Boyer and Julius Kirshner, 33–46. Chicago: University of Chicago Press. Originally published in Evelyn S. Shuckburgh, trans., *The Letters of Cicero*, vol. 1 (London: George Bell & Sons, 1908).

In Text Cite:

[Cicero 1986, 35]

BOOK PUBLISHED ELECTRONICALLY

If a book is available in more than one format, cite the version you consulted. For books consulted online, list a URL; include an access date only if one is required by your discipline. If no fixed page numbers are available, you can include a section title or a

chapter or other number.

Reference List (hanging indent):

Austen, Jane. 2007. *Pride and Prejudice: A Novel in Five Books*. New York: Penguin Classics. Kindle edition.

In Text Cite:

[Austen 2007, 101]

Reference List (hanging indent):

Kurland, Philip B., and Ralph Lerner, eds. 1987. *The Founders' Constitution*. Chicago: University of Chicago Press. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders>

In Text Cite:

[Kurland and Lerner, chap. 10, doc. 19]

JOURNAL ARTICLE

Article in a print journal

In the text, list the specific page numbers consulted, if any. In the reference list entry, list the page range for the whole article.

Reference List (hanging indent):

Weinstein, Joshua I. 2009. "The Market in Plato's Republic." *Classical Philology* 104:439–58.

In text cite:

[Weinstein 2009, 440]

Article in an online journal

Include a DOI if the journal lists one. A DOI is a permanent ID that, when appended to <http://dx.doi.org/> in the address bar of an Internet browser, will lead to the source. If no DOI is available, list a URL. Include an access date only if one is required by your discipline.

Reference List (hanging indent):

Kossinets, Gueorgi, and Duncan J. Watts. 2009. "Origins of Homophily in an Evolving Social Network." *American Journal of Sociology* 115:405–50. doi:10.1086/599247.

In text cite:

[Kossinets and Watts 2009, 411]

Article in a newspaper or popular magazine

Newspaper and magazine articles may be cited in running text ("As Sheryl Stolberg and Robert Pear noted in a New York Times article on February 27, 2010..."); they are commonly omitted from a reference list. The following examples show more formal versions of the citations. If you consulted the article online, include a URL; include an access date only if your discipline requires one. If no author is identified, begin the citation with the article title.

Reference List (hanging indent):

Mendelsohn, Daniel. 2010. "But Enough about Me." *New Yorker*, January 25.

In text cite:

[Mendelsohn 2010, 68]

Reference List (hanging indent):

Stolberg, Sheryl Gay, and Robert Pear. 2010. "Wary Centrists Posing Challenge in Health Care Vote." *New York Times*, February 27. <http://www.nytimes.com/2010/02/28/us/politics/28health.html>.

In text cite:

[Stolberg and Pear 2010, 12]

WEBSITE

A citation to website content can often be limited to a mention in the text ("As of July 19, 2008, the McDonald's Corporation listed on its website . . ."). If a more formal citation is desired, it may be cited as in the examples below. Because such content is subject to change, include an access date or, if available, a date that the site was last modified. In the absence of a date of publication, use the access date or last-modified date as the basis of the citation.

Bibliography (hanging indent):

Google. 2009. "Google Privacy Policy." Last modified March 11. <http://www.google.com/intl/en/privacypolicy.html>.

In text cite:

[Google 2009]

Reference List (hanging indent):

McDonald's Corporation. 2008. "McDonald's Happy Meal Toy Safety Facts." <http://www.mcdonalds.com/corp/about/factsheets.html>.

In text cite:

[McDonald's 2008]

IZOHLAR

Jurnal 2017-yil 26-oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Matbuot va axborot agentligi tomonidan 0936-raqam bilan ro'yxatdan o'tgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya Komissiyasi tomonidan filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalari chop etilishi lozim bo'lgan ro'yxatga kiritilgan (30.10.2021. № 308/6).

Tahririyatga kelgan maqolalar mualliflarga qaytarilmaydi.

Manzil: Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos
Hojib ko'chasi 103-uy.
Telefonlar: +99871 281-45-11, +99871 281-41-93.
Website: www.uzlc.navoiy-uni.uz
E-mail: uzlangcult@gmail.com

Bosishga 30.06.2024-yilda ruxsat etildi.
Bichimi 70x100 1/16, Ofset bosma. "Cambria" garniturasida.
Shartli b.t. 7,51. Nashr b.t. 7,62.

"O'zbekiston: til va madaniyat" jurnali tahririyatida tayyorlandi va sahifalandi.

"YASHNOBOD NASHR" bosmaxonasida chop etildi.

Adadi 300 nusxa. Buyurtma №2.

Bosmaxona manzili: Toshkent shahar Yashnobod tumani,
58-a harbiy shaharcha.